

Rapport over het onderzoek naar de herkomst van molen De Korenbloem in Oploo.

Nico Jurgens
Hoorn, maart 2008

Door Molenstichting Oploo-Wanroij werd op initiatief van secretaris Jan Van Riet opdracht verleend voor het verrichten van een onderzoek naar de vroegere standplaats van standerdmolen De Korenbloem. Deze molen werd niet nieuw opgericht in Oploo, en zal een veel langere, maar nog onbekende voorgeschiedenis hebben. Er was nog niet te voorzien of de molen op die eerdere standplaats al uitvoerig beschreven zou zijn, of helemaal niet. Om die reden werd het onderzoek in eerste instantie beperkt tot het zoeken naar de vorige standplaats.

Van oudsher beschikte Oploo over een watermolen en een rosmolen. In de negentiende eeuw werd aan de Vloetweg, op korte afstand van de water- en rosmolen, een standerdmolen opgericht. Het in de literatuur genoemde bouwjaar 1800 bleek niet juist te zijn, en daarmee was een herkomst uit Den Dungen eveneens onmogelijk. Als deze gegevens niet juist zijn, dan lijkt het onwaarschijnlijk dat het steeds genoemde oorspronkelijke bouwjaar 1747 wel juist zou kunnen zijn.

In 1842 werd aan Peter Peters uit Sambeek vergunning verleend om een korenmolen op te richten in Oploo op perceel sectie C 544. Dat is een heel groot perceel dat zuidoostelijk van de watermolen ligt. De molen staat echter op een perceel dat aanvankelijk nummer C 286 had, noordwestelijk van de watergraan- en rosmolen op perceel C 526. Behalve de watergraan- en rosmolen waren nog vele percelen rond deze molens eigendom van Peters. De windmolen werd vermoedelijk in 1845 opgericht. Op de rechter steenlijst van de windmolen staan de initialen PP.

In 1846 werd aan Petrus Marianus Peters te Sambeek vergunning verleend om zijn koren-, ros- en watermolen onder sectie C 526 te Oploo tevens tot oliemolen in te richten.

Petrus Marianus was een zoon van Hendrikus Wilhelmus Peters uit Boxmeer, die kort na 1800 beide geconfisqueerde windmolens van de Heerlijkheid Herlaer kocht. De Heerlijkheid Herlaer was al vóór 1340 in het bezit van een aantal watermolens op de Dommel, en in 1401 of eerder ook in het bezit van een windmolen. Die laatste stond 'aan de Dungense Kant', ofwel Maaskantje. Omstreeks 1609 was de heerlijkheid opgegaan in het Markiezaat van Bergen op Zoom. In of kort voor 1671 werd een tweede molen opgericht in het Loo nabij Halder. In 1705 werden de watermolens afgebroken en op een andere plaats weer opgebouwd; direct bij de buurtschap Halder. In 1732 werden ze wederom afgebroken; toen definitief.

In 1794 vielen de Fransen Nederland binnen. Op 19 juni 1795 werd de markies van Bergen op Zoom van zijn eigendommen in de 'bevrijde' gebieden ontdaan; waar hij overigens wel een schadeloosstelling voor ontving. De heerlijkheid werd ingevolge artikel 24 van de Burgerlijke en Staatkundige Grondregels van 1798 vernietigd. Uiteraard werden niet de gronden met de opstallen van de aardbodem weggevaagd, maar het waren de feodale rechten die de prullenbak in gingen. Op 5 januari 1800 droegen de Fransen de door hen genaaste goederen over aan de Bataafse Republiek. Die goederen werden toen beheerd door de Commissie van Breda. In 1802 bood de Commissie de molens van Herlaer te koop aan. Bij de veiling werd de verkoop aangehouden; blijkbaar waren de geboden bedragen niet hoog genoeg. In 1811 blijken beide molens verkocht te zijn; eigenaar is Hendrik Willem Peters uit Boxmeer, de vader van de oprichter van de windmolen in Oploo.

De molen aan de Dungense Kant bleef staan tot 1873, in welk jaar die molen werd verplaatst naar Dinther. In die plaats werd hij in 1911 opgevolgd door een tweedehands achtkante molen. Die molen kan dus niet in Oploo terecht zijn gekomen.

In 1838 klaagde de molenaar van de molen van Vught over concurrentie van de molen in het Loo bij Halder. Nou zal de molenaar van die laatste molen wel meer te klagen hebben gehad, want in 1841 werd de molen op de Genenberg bij Sint-Michielsgestel gebouwd, en in 1844 bouwde Adriaan van Roessel een stenen stellingmolen tussen Vught en Halder; ongeveer anderhalve kilometer westelijk van de molen in het Loo. Weliswaar had Van Roessel alleen vergunning voor de oprichting van een schorsmolen, maar het moet al van begin af aan zijn bedoeling zijn geweest om die molen tevens in te richten als korenmolen. In 1847 bleek dat, ondanks het afwijzen van vergunningaanvragen, ook gebeurd te zijn. Die concurrentie kan aanleiding geweest zijn de molen in het Loo af te breken. Dat gebeurde in of kort vóór 1844.

De molen op de Genenberg werd in 1875 eigendom van Johannes Josephus Baptista Peters, een zoon van Peter Peters uit Sambeek. Intrigerend is de vraag of deze molen in 1841 was opgericht door een concurrent, of dat Peter Peters hier wellicht een aandeel in heeft gehad. De Genenberg lag immers gunstiger in het gemaal dan het Loo. Dit is nog niet onderzocht.

Vader Hendrik en zoon Peter Peters kunnen meer molens gehad hebben; de familierelatie alleen is geen bewijs voor mijn veronderstelling dat het de Halderse molen is, die nu in Oploo staat. Er werd daarom gezocht naar de namen van de pachters van de molen in het Loo, om deze te kunnen vergelijken met de inscripties in de molen. Eén van de inscripties (op de rechter deurstijl) luidt: TVHW 1777. Die is van Thomas van Heesewijck die de molen pachtte met ingang van Sint Jan (24 juni) 1777. Op de rechter steenlijst staat HVHW 1777. Kennelijk bemaalde Thomas de molen samen met een familielid. Mulders Van Hees(e)wij(c)k zijn er veel geweest, maar telgen van dat geslacht met de voornaam Thomas waren zeer zeldzaam. Omdat het jaartal overeenstemt met het jaar waarin Thomas van Heesewijck de pacht aanging, moet het wel de Halderse molen zijn die nu in Oploo staat. Het jaar waarin de molen in Oploo werd opgericht is een jaar later dan dat waarin de molen in het Loo verdween. Bovendien kan hiermee ook verklaard worden waar de bewering dat de molen uit Den Dungen kwam, op gebaseerd is. Weliswaar klopt dat niet precies, maar in Den Dungen zat geen 'molenmakelaar' zoals de gebroeders De Boer in Oostzaan, zodat de bewering niet bij voorbaat terzijde gelegd kan worden. Het is jammer dat in de molen geen jaartal staat bij de inscriptie PVDK. Die inscriptie moet van Peter van der Krabben zijn. De naam Van der Krabben is vrij zeldzaam; deze familie zat geconcentreerd in een klein gebied in het centrale deel van de Meierij; met name Boxtel, Liempde, Son en Breugel. In die plaatsen waren mulders Van der Krabben. Peter of Petrus van der Crabben of Krabben was van 1766 t/m 1777 (steeds per Sint Jan) pachter van de molen in het Loo bij Halder.

Over het jaar van oprichting van de molen in het Loo bestaat nog onduidelijkheid. Jan Sanders vermeldt in 'De molen (van Sint-Michielsgestel) aan de Dungense Kant 1601-1794. Het onderhoud': "Tot 1663 was de Dungense molen de enige windkorenmolen in de heerlijkheid Herlaar, de andere molens waren immers watermolens aan de Dommel. Maar in dat jaar ging de heer ertoe over ook in Halder een windmolen te bouwen. Van heer Pieter Lus (oud Schepen en Raad van de stad 's-Hertogenbosch) kocht hij een oude windmolen die hij naar het Loo in Halder liet verplaatsen". En dezelfde auteur in 'De molen (van Sint-Michielsgestel) aan de Dungense Kant 1601-1794. Verpachting en toestand': "Het oudste (behouden) contract behelst de verpachting van de watermolens van Nieuw-Herlaar, te weten de korenmolens, de runmolen, de oliemolen en de volmolen, benevens een nieuwe nog op te richten korenwindmolen (de windmolen in 't Loo) en de molen aan de Dungense kant met inbegrip van het daaraan gelegen drieske. De pachtperiode duurt vanaf Sint-Jansmis 1665 tot Sint-Jansmis 1669, later komen ook perioden van drie en van vijf jaar voor".

Mechelien Spierings vermeldt in 'De watermolens van Herlaar' het volgende: "In ieder geval wordt de molen genoemd in 1671, als Jan Wouters Hoefnagel, molder tot Halder onder Sint Michielsgestel, als weduwnaar van Geertruy dochter van Aert Dirx van Lille, krachtens testament door hen gemaakt op 14 januari 1653 voor Mr. Jan van den Heuvel, notaris, geld opneemt op de goederen van zijn overleden vrouw. Deze worden dan omschreven als *land genoemd het Loo, gelegen tot Halder aan den wintmolen en een weycamp het Loo naast de Dommel* (Schepenprotocollen 's-Hertogenbosch R. 1629 fol. 454)". Blijkbaar werd de molen tussen 1665 en 1671 opgericht. Het genoemde testament zal aangepast of herschreven zijn in 1671.

De door bovenstaande auteurs geraadpleegde documenten zullen nog opgezocht worden.

Van de molens van het Markiezaat van Bergen op Zoom zijn de meeste pachtcontracten, rekeningen en herstelbestekken behouden; zo ook van de Halderse molen. De herstelbestekken van 1720, 1733 en 1737 werden bestudeerd. Hierin staan geen gegevens die als bewijs kunnen dienen dat het om dezelfde molen gaat.

Omgekeerd staan er evenmin gegevens in die deze mogelijkheid uitsluiten. Uit de bestekken kan opgemaakt worden dat in 1737 een nieuwe steenbalk geplaatst werd waarin kepen aangebracht werden voor (enkele) moerstijlen. In de nu aanwezige steenbalk bevinden zich inderdaad van zulke kepen, die nu echter geen functie meer hebben.

Eén van de weinige onderdelen waarvan behalve de doorsnedematen, ook de lengte werd opgegeven, is de windpeluw die genoemd wordt in het bestek van 1720. Die moest 15 Weselse voet lang zijn. Een Weselse voet is ongeveer 28,7 cm, zodat de windpeluw circa 4,30 m lang was. Dat komt vrij goed overeen met de huidige maat, maar er zijn en waren veel standerdmolens met een overeenkomstige breedte van de kast.

Belangrijk is dat de molen sinds omstreeks 1700 kennelijk nooit eens helemaal vernieuwd is; blijkbaar werd telkens alleen vervangen wat slecht was. Dat betekent dat de hoofdmaten al die tijd en tot nu toe dezelfde zijn gebleven. Misschien zelfs langer, maar dat moet nog blijken. Wel is dus de constructie met enkele moerstijlen vervangen door die met dubbele, waarbij de kast grotendeels vernieuwd is.

De achtermolen is al toegevoegd in de tijd dat de molen nog enkele moerstijlen had. Vanaf dat moment moet de molen dus uit balans geweest zijn. Je zou hem dan naar achteren moeten verplaatsen, maar dat kan niet omdat de achtermolen zijn ruimte nodig heeft. De kans is dus groot dat ook die maat dezelfde is gebleven.

De breedte bleef in elk geval dezelfde omdat de oude steenbalk opnieuw gebruikt werd, en nog aanwezig is.

Bij het onderzoek werd waardevolle medewerking verkregen van dhr. J. van Veldhoven te Sint-Michielsgestel.

Inscripties en opschriften

Deurstijl vangbalkzijde

vermoedelijk 2 x HVD 1757 (Van 1757 tot 1765 was Andries van Heeswijk pachter; als de initialen juist gelezen zijn, moet dit een knecht geweest zijn)

Av...H 1764 (dit zal zeer waarschijnlijk de hierbovengenoemde Andries van Heeswijk zijn)

PVDM 1794 (In 1791 werd Johannes van der Meulen pachter; in 1793 Albert van Lith)
op zijkant (?) TVHW 1777 (Thomas van Heeswijk was pachter van 1777 tot 1785)

Andere deurstijl

AVDH (A. van der Heijden? Niet bekend als pachter van deze molen; wel Johannis van der Heyden van 1749 tot 1754. In 1792 was Arnold van der Heijden pachter van de Kleine Molen bij Den Dungen)

Op steenlijst (zie foto)

HVHW 1777 (? H van Heeswijk?)

IW W ROOSEN PV (zijn drie afzonderlijke inscripties. Het is niet duidelijk hoe de *N* gelezen moet worden, mogelijk is het een A met beschadiging)

PP (Peter Peters, door de zware verticale balken lijkt er IPIP te staan)

Op steenbalk

opschrift WIE WEET OF (rest afgesleten)

Weegband naast trap (zie foto) alles inscripties

tekening standerdmolen

IOSEPH

VAH

HOVE (deze naam is nog helemaal niet thuisgebracht)

1792 (of misschien 1799)

AVM

1833 (in 1830 was Jan Croonenborgh molenaar; eigenaar was wed. H.W. Peters)

Hiernaast op beschot geschreven

PVDBUNGE

19-2-27

Weegband daarnaast (zie foto)

FVD + tekening ronde stellingmolen

(enkele geschilderde opschriften niet goed te lezen:

AHDH

1817

CVWD

1815)

IK (Kivits?)

ANNO

1778

IV LVDH (waarschijnlijk Joannes van der Heijden was van 1739-1750 molenaar in Sint-Michielsgestel aan de Dungenkant)

PVDK (waarschijnlijk Peter van der Krabben. Deze was molenaar van 1765 tot 1777. Het kan ook zijn kleinzoon Peter of Pieter geweest zijn, die in 1810 molenaar was in het Loo)

VINK

P

YIIVK (is bedoeld als VINK)

AVR (met spijker- of boorgaten)

Weegband daarnaast (omlaag geplaatst)

HVD 1758

Op stuifschot links een getekende bergmolen. Zou deze tekening de molen op de Genenberg moeten voorstellen?
Of stelt deze de molen van Rutten in de Heikant voor?

Archiefgegevens betreffende De Korenbloem in Oploo

Brabants Historisch Informatie Centrum (Grave)

Toegangsnummer 7035

Gemeentebestuur Oploo, 1811-1941

2 Register van processen-verbaal en publikaties van burgemeester en wethouders. Datering 1837-1861

nr. 340 Vergunning voor Petrus Peters te Sambeek tot het oprichten van een korenmolen onder sectie C.544 te Oploo. Datering 1842.

nr. 341 Vergunning voor Petrus Marianus Peters te Sambeek om zijn koren-, ros- en watermolen onder sectie C.526 te Oploo tevens tot oliemolen in te richten. Datering 1846.

Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel - Oploo, Sint-Anthonis en Ledeacker sectie C (BHIC; Den Bosch)

perceelnummers, eigendom van Peter Peters, rentenier te Sambeek

(zie sectie C blad 02)

285	weiland	2640		
286	bouwland	8580	verwijzing 925	in marge 1846

(zie sectie C blad 03)

522	weiland	820	820 m2	
523	huis & erf	990	990	
524	tuin	1400	14,00	
525	schuur en erf	630	630	
526	watergraan en rosmolen	183	813	Belastbaar inkomen 120 verwijzing 106
(527 ontbreekt)				
528	erf	165	165	
529	weiland	460	460	
542	weiland	22760	30290	verwijzing 105 in marge: 1835
543	bouwland	18490		
543a	bouwland	17490		
544	bouwland	49640		

(de perceelnummer 522 t/m 529 en 542 t/m 544 liggen tegenover elkaar aan de Molenbeek)

Doop-, trouw- en begravenisregisters:

Peter Marianus Peters; geboortedatum nog niet bekend; overleden op zondag 25 november 1855 Sambeek.

Zoon van: Hendrikus Wilhelmus Peters, gehuwd met Catharina Gertrudis van Raaij.

Bron: BS-0 Sambeek 1811-1942.

Archief: BS-Overlijden inventarisnummer diverse Burgerlijke Stand.

Peter Marianus Peters was gehuwd met: Anna Francisca Hoctin; overleden op zondag 21 november 1847.

Josephus Johannes Baptista Peters; geboren op 8 december 1825.

Zoon van: Petrus Marianus Peters, gehuwd met Anna Francisca Hoctin; woonplaats: Sambeek.

Bron: BS-G Sambeek 1811-1902.

Archief: BS-Geboorte inventarisnummer diverse Burgerlijke Stand.

Josephus Johannes Baptista Peters werd in 1875 eigenaar van de stenen korenmolen op de Genenberg bij Sint-Michielsgestel.

Molenaars/pachters in Halder

De watermolens en de windmolen in het Loo werden meestal tezamen verpacht, tot de afbraak van de watermolens in 1732. Sindsdien werden de windmolens aan de Dungense Kant en die in het Loo meestal tezamen verpacht. Voor de oprichting van de windmolen in het Loo werden de watermolens meestal tezamen verpacht met de windmolen aan de Dungense Kant.

1671 Jan Wouters Hoefnagel (Mechelien Spierings 'De watermolens van Herlaer' in: Brabants Heem 1975; met ook enkele gegevens over de windmolen in het Loo)

1674 *Constantinus (Stans) van Beurden*. Kwam van Helvoirt, dan mulder op Nieuw-Herlaer (de watermolens en de windmolen in het Loo), blijktens Schepenprotocollen 's-Hertogenbosch R 1667 f. 256 dd. 7-6-1674 en Sint-Michielsgestel R 55 f. 76. Gekwiteerd 3-1-1679. (J.A.W. Swane, Mulders in Brabant XIV, Van Beurden. In: De Brabantse Leeuw, jaargang 13 (1964) p. 56, 73, 86, 108)

circa 1685-1704

Adriaen Hoefnagels, zoon van Aert, gehuwd met Maria Roskam, mulder op Nieuw-Herlaer. (J.A.W. Swane, 'Brabant's molens en hun mulders', XXXV. *Sint-Michielsgestel (Nieuw-Herlaer en/of in 't Loo)*, in: De Brabantse Leeuw, jaargang 12 (1963) pagina 184-185)

Blijkens een genealogie van het geslacht Kivits zou Johannes Kievits in 1700 mulder geweest zijn in het Loo. Het is nog niet duidelijk is of hij zelf pachter was.

van omtrent 1704 tot omstreeks 1712

Adriaen de Pauw, zoon van Augustijn, gehuwd met *Anna Jansdr. Cronenburch*. mulder op *Nieuw Herlaer*, zodat dan ook 25-8-1712 in Sint-Michielsgestel R 79, f. 101, van hem als van „gewesen” mulder gesproken werd. Tussen 1705 en 1714 worden er van hem en zijn evengenoemde vrouw 4 kinderen te Sint-Michielsgestel gedoopt. (Swane 1963. De auteur vermeldt hier niet of De Pauw ook de windmolen in het Loo pachtte. Waarschijnlijk niet, want: zie volgende)

vanaf Sint Jan 1708

Adriaen Kivits (NA DB 2944 f. 174; zie de regesten hieronder. Ook blijktens Swane 1963:)

Adriaen Kivits, zoon van Jan, gehuwd met *Maria Vughts*, *Mulder in 't Loo (Halder)*, zodat dan ook 23-6-1712 in Sint-Michielsgestel R 79, f. 86, in een „prijseering” al gewaagd werd van zijn opvolger, Hendrik Kivits (4). (Later *Mulder* in *Schijndel* en daarna andermaal alhier).

vanaf St. Jan 1711

Adrianus Kivits (NA DB 2945 f. 173; zie de regesten hieronder)

vanaf 23-6-1712

Hendrik Kivits, volgens onder 2 vermelde bron *Mulder in 't Loo* en vanaf 24-6-1713 ook op *Nieuw-Herlaer* volgens Sint-Michielsgestel R 79, f. 164 ('Prisatie'). Men zie ook omtrent hem Sint-Michielsgestel R 79, f. 229v, dd. 12-1-1713. (Swane 1963)

vanaf Sint Jan 1715

Arnoldus Hoeffnagels (NA DB 2894 f. 90; zie de regesten hieronder. Ook blijktens Swane 1963:)

Arnold Hoefnagels, mulder zowel op de watermolen van *Nieuw-Herlaer* als op de windmolen in *'t Loo* volgens Sint-Michielsgestel R 80, f. 153. ('Prisatie' der beide molens). Tesaamen met zijn *broeder, Frans Hoefnagels*, beide zonen van 1.

van 1715 tot 1719

Aert en Frans Hoefnagels, Dirck van der Steen (tevens pachters van de watermolens. Mechelien Spierings 1975)

Adriaen Kivits, Mulder op de watermolen en de windmolen in het Loo. (Swane 1963; geen jaar genoemd)

vanaf St. Jan 1720

Hendrik Kivits (NA DB 2898 f. 403; zie de regesten hieronder)

tot 26-6-1723

Hendrik Kivits, Mulder op de watermolen en de windmolen in het Loo; volgens Sint-Michielsgestel R 82. (Swane 1963)

vanaf 24 augustus 1724

Adriaan Coppens (NA DB 2904, f. 168; zie de regesten hieronder. H. van Bommel noemt in 'Het molenaarsgeslacht Coppens' Adriaan niet expliciet als molenaar in Sint-Michielsgestel, hij moet echter de onder IIIf genoemde Adrianus zijn, gedoopt te Boxel 11-7-1687, overleden vóór 22-12-1746, gehuwd met Adriana Laurens Rombouts)

vanaf St. jan 1726

Jan Hoefnagels (NA DB 2906, f. 149; zie de regesten hieronder. Ook blijktens Swane 1963:)

van 24-6-1726 tot 24-6-1732

Jan Hoefnagels, Mulder op beide molens, volgens Sint-Michielsgestel R 84, f. 11v, en R 86, f. 108. Hij was eerstmalig gehuwd met *Maria Roeffs*, die hem één onmondig kind naliet volgens Sint-Michielsgestel R 85, f. 64, dd. 19-7-1729; hij hertrouwde *Cornelia van der Steen*.

vanaf omtrent 1732

Adriaen Kivits, Mulder in 't Loo volgens Sint-Michielsgestel R 86, f. 164, dd. 18-2-1733. (Swane 1963)

Maria Vughts, weduwe van Adriaen Kivits (zie hierboven), *Mulderin* in 't Loo. (Swane 1963)

van St. Jan 1737 tot St. Jan 1743

Jan Hoefnagels, gehuwd met *Cornelia Jansdr. van der Steen, Mulder* in 't Loo volgens Sint-Michielsgestel R 88, f. 72, in opvolging van de "weduwe Adriaen Kivits", zulks met een tweetal Loymans' en als borgen. (Swane 1963)

Archief van de Raad en Rekenkamer van het Markieaat van Bergen op Zoom

Rekeningboeken rentmeester; inv. nrs. 2744 t/m 2784

pachters

van	tot	(steeds per Sint Jan)
1744	1749	Andries vande Reijt
1749	1754	Johannis van der Heyden
1754	1765	Andries van Heeswijk
1765	1777	Peter van der Krabbe (Crabben) (Ook blijktens Swane De Brab. Leeuw, jrg 10 (1961) p. 50-51)
1777	1785	Thomas van Heesewijck
1785	1791	Wilbord Gijssel *)
1791		Johannes van der Meulen

*) Willibrordus van Gijzel is te Hilvarenbeek gedoopt op 17-7-1757. Blijkens een borgbrief uit 1785 vestigde hij zich te Sint-Michielsgestel. Hij was gehuwd met Anna Elisabeth van Heeswijk uit Vught, dochter van de molenaar Willem van Heeswijk en Anna Maria Teulings; zie Hilvarenbeek R 100 f 63 v, 17-6-1805; R 102 f 118, 27-12-1810; R 186, f 96v, 16-6-1785. GA 387, 1794; R 212, f 170v, 22-2-1794. De Brabantse Leeuw, jaargang 18 (1969) Van Gijzel, Vijfveertig molenaars, door Leo F.W. Adriaenssen; p. 103.

ARR BoZ; inv nr 2691

1793 Albertus van Lith

Commissie van Breda; inv. nr. 1043 (Brabants Historisch Informatie Centrum; 's-Hertogenbosch)

1801 Albertus van Lith
1802 1809 Albertus van Lith **
1804 1809 Willem van der Krabben

** In 1802 was Willem Peter van der Krabben borg voor Albertus van Lith. In 1804 deed Albertus van Lith afstand van de pacht ten gunste van Willem van der Krabben. In deze overeenkomst was bepaald dat de pacht zou eindigen per Sint Jan Baptist 1809, tenzij de molens verkocht zouden worden, in welk geval de pacht eindigde per Sint Jan van het jaar waarin de verkoop plaats vond.

Etat de population 1810 5184 1159 (BHIC ; Den Bosch)

1810 nr. 450 Pierre van der Krabben meunier

Sint-Michielsgestel gebouwenlijst (BHIC; Den Bosch)

1816 art nr 267; 71 Molen te Halder; Hendrik Wilhelm Peeters Boxmeer eigenaar (5184 1106)
1830 Theede nr 37 (bij Halder) Jan Croonenborgh molenaar (5184 1160)

Stadsarchief 's-Hertogenbosch
Notarieel Archief

Notaris Johan van Buere

inventarisnummer 2944

19 december 1707 folio 174

Conditioes en voorwaarden waarop de heer en mr. Johan van Nijehoff in kwaliteit als administrateur van de goederen toebehorende zijne hoogheid de heer prins d'Auvergne, markies van Bergen op Zoom, Heere de Heerlijkheid St. Michielsgestel, Oud en Nieuw Herlaar [...] zal verpachten beide korenwindmolens onder deze voors. Heerlijkheid, namelijk 1 de molen aan de Dungense kant

2 de molen in het Loo onder Halder.

Termijn 3 jaar m.i.v. St. Jansmis 1708 's nacht te 12 uur.

De pachters moeten met hun eigen stenen malen.

Alle gaande en roerende werken zullen gepriceerd worden.

artikel viij

Item Assen, Borsten, Lassen, Scheenen / met het ijserwerck, ende aenkleven / van dien, het kamradt, Rutsel, Staven, / Kammen, Kuijp, Rinck, Karren, Vonder / hael, Groot ijserwerck, Rijn Garffel / Steenreep, Meelback en pijpen, binnen en / Buijten reep, Wintlassen, met alle het geene / daer toe respectie is behorende de Cappen, Creupelen ende Schilden, met de gemet- / selde pylaeren, mitsgaeders roede ende / voorts alle gaende ende roerende wercken / met den aenkleven vandien nits daer / van uijtgesondert.

artikel xi

De molen aan de Dungense kant heeft een achtermolen, de andere blijkbaar niet.

artikel xij

De pagters moeten 25,- gulden per jaar betalen voor het onderhoud van het staande werk.

De molen aan de Dungense kant wordt gepacht door Claes Hendrick Scheij voor f 600,- per jaar; die in het Loo door Adriaen Kivits voor f 540,- p.j.

Notaris Johan van Buere

inventarisnummer 2945

acte 173 Verpachting windkorenmolen St. Michielsgestel in het Loo onder Halder.

16 juni 1711

Termijn 6 of 3 jaar m.i.v. St. Jansmis 1711 's nachts te 12 uur.

tekst kennelijk dezelfde als 19 december 1707; geen achtermolen genoemd.

Pachter Adrianus Kivits, huursom: 570 gulden per jaar.

Notaris Hendrick de Bije

inventarisnummer 2894; folio 90; 21 maart 1715

Openbare verpachting “*watercoorenmoolen ende Runmoolen tot Nieuw Herlair met den wintcoorenmoolen, staende binnen de voorschreve heerlijkheyt, genaempt Het Loo, ontrent Nieuw Herlair*”.

Verpachter: Gijsbert Karsmans, “in qualiteyt als Rentmeester van haar hoogheyt de prinsesse Henriëtte de Latour d'Auvergne, marquise van Berghen op Zoom, vrouwe der heerlijkheyt van St. Michielsgestel, out ende Nieuw Herlair etc. etc. etc.”

Vergoeding voor de slijtage van de stenen: de watermolen f 15,- per duim; de windmolen f 14,- per duim.

“... *sal den pachter selver moeten besorgen, Insgelijcx de van de wintmoolen, als assen, borsten, lassen, steenen met het ijserwerck ende aenkleven van dien, het kamrat, rutsel, staven, kammen, kuyp, rinck, kaer, vonder, hael, groot ijserwerck, rijn, gaffel, steenreep, meelback ende pijpen, binnen en buytenreep, windtlassen, met alle 't geen respectie daer toe is behoorende, de kappen, kruipels ende schilden, met de roeden (?) ende voorts alle gaende ende roerende wercken met den aenkleven van dien, niets daer van uytgesondert*”.

De kosten voor rekening van de pachters na prisatie.

Nieuwe pachter: Arnoldus Hoeffnagels voor f 1150 per jaar voor de twee molens samen.

Notaris Hendrick de Bije

inventarisnummer 2898; folio 403; datum?

Openbare verpachting “*watercoorenmolen en de Runmolens, tot Nieuw Herlair met de wintcoorenmoolen, staende binnen de voors. heerlyckheyt op het Loo, ontrent Nieuw Herlair*”.

Termijn 6 of 3 jaar; m.i.v. St. Jansmis 1720 des nachts 12 uur.

Gemijnd door Hendrik Kivits voor f 900,-.

Notaris Hendrick de Bije

inventarisnummer 2904; folio 168; 10 augustus 1724

Openbare verpachting “*watercooren ende runtmolens*” te Nieuw Herlair met de windkorenmolen, staande binnen de voors. heerlijkheijt genaamd Het Loo.

Met ingang van 24 augustus 1724.

Pachter: Adriaan Coppens, molenaar te St. Michielsgestel.

Notaris Hendrick de Bije

inventarisnummer 2906; folio 149; 5 juni 1726

Verpachting water en windmolen Het Loo St. Michielsgestel; met ingang van 24 juni 1726.

Pachter: Jan Hoefnagels

Notaris Hendrick de Bije

inventarisnummer 2912; folio 1; 6 januari 1733 (“dienende dag”)

Verpachting windmolen St. Michielsgestel in het Loo

Verpachter: vrouwe Theodora Jacqueline Ingenrae (namens?) de heer Gijsbert Karsmans etc.

Termijn vier jaar m.i.v. St. Jansmis 1733 's-nachts 12 uur

Pachter: Daniël Kievits.

Kadaster Sint Michielsgestel, 1832 - 1970

BHIC (Den Bosch) Toegangsnummer 5215

Sint-Michielsgestel sectie F (blad 01) nr. 348 (het Loo bij Halder) Eigenaar: wed. Hendrik Willem Peters uit Boxmeer. Oppervlakte perceel: 1210 vierkante meter; Belastbaar inkomen 420; verwijzing 508; in marge 1845.

Sint-Michielsgestel sectie C nr. 18-23 (aan de Dungense Kant) eigendom van Wed. Hendrik Willem Peters uit Boxmeer; molen is nr. 21.

3820 vierkante meter, Belastbaar inkomen 480; geen verwijzing.

Onderhoud aan de molen in het Loo

Herstelbestekken

Tot nu toe zijn de volgende herstelbestekken gevonden:

20 februari 1720

Nieuwe kruisplaten ‘met vaste keerklossen’ 8 nieuwe ‘aensetels’ (standvinken), herstel van de teerlingen met nieuwe ‘slepers en blocken’, nieuwe windpeluw, nieuwe keer- en weerstijl met ‘krombeel’ en nieuwe hoekstijlen van het voorkeuvelens De molen moest weer ‘in het lood’ gesteld worden. Al het hout moest ‘gesont Brabants eijken hout [zijn] sonder vuer, roode ofte witte olm of quade quaste, noch ruetschalingh’.

Het werk moest op 20 maart voltooid zijn.

Dit werk werd uitgevoerd door molenmaker Dirck de Groot. Er wordt geen plaatsnaam genoemd; hij kwam uit 's-Hertogenbosch. Niet bekend is of hij dezelfde is of een zoon van de gelijknamige molenmaker uit Oostelbeers omstreeks 1690.

Op 22 mei 1720 ontving hij 300 gulden voor dit werk, nadat het op 18 mei was gevisiteerd door molenmaker Arnoldus de Jongh. Ook hier wordt de plaatsnaam niet genoemd; hij kwam uit eveneens uit 's-Hertogenbosch.

11 augustus 1733

Aanbrengen van een ‘loose zij’ aan het kruiswerk. Vermoedelijk wordt hiermee bedoeld dat één van de kruisplaten gerepareerd moest worden met een klamp, want verderop staat dat op een kruisplaat zes klampen aangebracht moesten worden tegen de standaard, kennelijk ter vervanging van de vaste keerkampen. Nieuwe treden in de oude trapbomen, de staart ‘opwinden’ (optrekken), tengels op het beschot van de kast, nieuw grenen beschot op het trapeind, herstel van de voorwolf, waterdeur en in de goot ‘een Cleijne loijne pijp om voor door het storm eijndt uijt te wateren’.

Het werk moest binnen zes weken voltooid zijn.

Dit werk werd uitgevoerd door molenmaker Peeter van Mensel uit 's-Hertogenbosch. Op 19 oktober 1733 ontving hij 112 gulden voor dit werk, nadat het was gevisiteerd door Gijsbert van Maenen. Geen plaatsnaam genoemd; hij kwam uit Gemert.

1737

Nieuw kruiswerk, nieuwe standaard met zetel, herstel van de teerlingen met 12 nieuwe eiken blokken, nieuwe steenbalk, de 'voeghouten' (lange berriebalken) weer horizontaal stellen en nieuwe slekken aanbrengen. In dit bestek wordt expliciet vermeld dat de molen opgeschoord moet worden met 8 lange en 8 korte schoren. Al het hout werd door de Heer Besteedder geleverd; kwam dus waarschijnlijk uit de bossen van Herlaar. De aansprakelijkheid voor mogelijke schade werd tot in extenso vastgelegd. Eén van de twee vereiste borgen was molenaar Jan Hoefnagel. Het werk moest binnen vijf weken voltooid zijn, terwijl de molen in die periode niet langer dan tien dagen stil mocht staan.

Dit werk werd uitgevoerd door molenmaker François de Croon uit Oirschot. Hij 260 ontving gulden voor dit werk, nadat het op 1 november was gevisiteerd door molenmaker Van Gassel. (Nog geen plaats gevonden).

Uit 1801 zijn er enkele overwegingen aangaande het onderhoud van de molen. Hieruit blijkt dat de standaard niet geheel betrouwbaar was. Ook scheen de gemeente plannen te hebben elders een nieuwe molen te bouwen.

Prisaties

Bij het wisselen van pachters werd zoals overal gebruikelijk steeds een 'prisatie' opgemaakt van het gaande werk. Het onderhoud van het gaande werk was voor rekening van de pachters. Toe- of afgenomen waarde werd tussen de pachters verrekend. Ondermeer werd de dikte van de molenstenen 'overkruis' (dat wil zeggen op vier plaatsen kruislings op de omtrek van de steen) gemeten, en de slijtage per duim verrekend.

Tot nu toe zijn slechts twee prisaties gevonden van de molen in het Loo, uit 1732 en 1765. In de prisatie van 1732 staat vermeld dat de achtermolen werd aangebracht door Jan Hoefnagel. Er zijn twee pachters geweest van die naam, waarvan de één de molen pachtte vanaf 1671, de ander van 1726 tot 1732 en waarschijnlijk dezelfde ook van 1736 tot 1742. Hierdoor is niet met zekerheid te concluderen wanneer de achtermolen werd aangebracht. In notariële akten uit 1707 en 1715 wordt wel opgesomd welke onderdelen gepriseerd zullen worden. Omdat in deze akten met geen woord gerept wordt over een achtermolen, en de aanwezige stenen niet als voormolen, maar als 'de stenen' werden aangeduid, lijkt het aannemelijk dat de achtermolen werd aangebracht tussen 1726 en 1732. Bovendien lijkt het aannemelijk dat de achtermolen al door de eigenaar overgenomen zou zijn, indien deze een halve eeuw eerder was aangebracht, en het zou ook opmerkelijk vroeg zijn geweest. De molen aan de Dungense Kant was in 1707 uitgebreid met een achtermolen.

Klaagschrift

Uit 1743 is een klaagschrift behouden van molenaar Jan Hoefnagels die door verschillende omstandigheden nauwelijks heeft kunnen malen, met name de langdurige onbereikbaarheid van de molen wegens het mankeren van een brug waardoor de boeren uitweken naar andere molens.

In 1802 werden beide molens van Herlaar met aanhorigheden openbaar te koop aangeboden. In de verkoopcondities was bepaald dat de verkopers () het recht hadden zich gedurende drie weken over het uitgebrachte bod te beraden. Verder was bepaald dat de molens samen (fiscaal) een gemaal vormden, en dat, indien de molens in handen zouden komen van verschillende kopers, geen van beide molens verplaatst mocht worden.

Hoogste bieder voor de windmolen in het Loo was Willem Peter van der Krabben, die op 5 juli 1802 f 6.100,- bood. Blijkbaar voldeed dit bod niet aan de verwachtingen van de verkopers, want de verkoop werd aangehouden.

Suggesties tot nader onderzoek

Historisch onderzoek

De molen zou gekocht zijn van Pieter Lus, oud-schepen en raad van 's-Hertogenbosch. Waarschijnlijk komt de molen oorspronkelijk ook uit die stad. Als dat inderdaad zo is, dan gaat de geschiedenis terug tot in de Middeleeuwen. Als de molen uit 's-Hertogenbosch komt, dan zijn er in elk geval twee 'kanshebbers'. Eén daarvan werd daar ook al eens verplaatst, maar daarvan kan ik nog geen link leggen. De andere heeft wel een voorganger, maar daar zit een hiaat tussen.

Het zou zinvol zijn om na te gaan of de Halders molen inderdaad uit 's-Hertogenbosch afkomstig was, en welke molen dat dan was.

Uitgaande van de kennis die ik nu van de molens van die stad heb, zijn in de archieven daar waarschijnlijk alleen namen van eigenaars te achterhalen, en alleen de exacte standplaats waar de molen stond vanaf circa 1585 tot circa 1670, en de globale standplaats daarvoor. Eén van die twee was van het klooster van de Baselaars, maar voor zover ik weet is het archief daarvan verloren gegaan. De andere was steeds van particulieren, en die hebben

nooit veel bewaard. Van beide molens zijn er vooral documenten uit de periode 1663-1670 omdat die twee molens toen al geruime tijd stil stonden en de eigenaars vrijgesteld wilden worden van belasting voor die molens. Die van de Baselaars was sinds 1641 ook van een particulier. De andere was misschien in de Middeleeuwen ook al eens verplaatst. Een vroegere molen van de Baselaars (in zekere zin een voorganger van het exemplaar uit de zestiende en zeventiende eeuw) was ook al verplaatst.

In de archieven van Herlaer, het Markiezaat van BoZ en de Cie. van Breda is heel veel informatie te vinden. Het zal in principe mogelijk zijn om alle verpachtingen en alle onderhoud te achterhalen. Daarmee is het mogelijk een totaal exploitatieoverzicht samen te stellen uit de periode vanaf circa 1670 tot 1802. Bij mijn weten is een dergelijk exploitatieoverzicht nog nooit gepubliceerd in Nederland, noch in Vlaanderen. Ik heb zulke gegevens van een molen in 's-Hertogenbosch, maar dan van een veel kortere periode (1717-1757). Het Markiezaat had veel meer molens.

Over de Heerlijkheid Herlaer zijn al verschillende publicaties verschenen. Ik zou deze willen bestuderen, zodat ik de geschiedenis van de molen kan plaatsen in de geschiedenis van de Meierij van 's-Hertogenbosch in het algemeen, en die van de Heerlijkheid Herlaer in het bijzonder. Evenzo zou ik de geschiedenis van de molen in de tijd dat die in 's-Hertogenbosch stond, willen plaatsen in de geschiedenis van die stad, maar daar zal hoe dan ook een uitvoerige publicatie over gaan verschijnen, los van een publicatie over de geschiedenis van de molen van Oploo-Herlaer-'s-Hertogenbosch.

Bouwhistorisch onderzoek

De herstelbestekken betreffen alleen het vernieuwen en herstellen van onderdelen. Blijkbaar werd de molen nooit in zijn geheel vernieuwd, in elk geval niet na circa 1700. Als de herstelbestekken juist geïnterpreteerd zijn, dan werd de steenbalk vernieuwd in 1737, en de stander (nadat die in 1737 ook al was vernieuwd) in het begin van de negentiende eeuw. Er werd immers de mogelijkheid van een provisorische reparatie genoemd in 1801, terwijl de huidige stander geen tekenen van provisorisch herstel toont.

De kast moet na 1737 ingrijpend hersteld zijn; de oude constructie met enkele moerstijlen door de steenbalk werd gewijzigd in de modernere constructie met dubbele moerstijlen ter weerszijden van de steenbalk. Niettemin komen op de schoren inscripties voor vanaf 1757. Wellicht konden meerdere oude schoren opnieuw gebruikt worden. Een bouwhistorisch onderzoek kan wellicht inzicht geven in deze details van de bouwgeschiedenis.

Voornaamste voor dit onderzoek geraadpleegde literatuur:

- Mechelien Spierings, 'De watermolens van Herlaer', in: *Brabants Heem* 1975, nummer 1, p. 12-27.
Mechelien Spierings, *Om en in de Vrijdom van Den Bosch* ('s-Hertogenbosch 1982)
L. van Minderhout, R. van Nuland, F. v.d. Sanden, *Den Dungen, een dorp in de Meierij* (Z.pl., 1979)
Jan Sanders, 'De molen van Sint-Michielsgestel aan de Dungense kant (ca. 1400-1540)', in *HKV'tje* IX (1984) nummer 3, p. 14-34.
Jan Sanders, 'De molen aan de Dungense kant in de Zandstraat 1540 - 1601', in: *HKV'tje* XI (1986) nr 1, p. 2-7.
Jan Sanders, 'De molen aan de Dungense kant 1601-1794. Het onderhoud' in: *HKV'tje* XII (1987) nr. 3, p. 3-16.
J. Sanders, 'De molen aan de Dungense kant 1601-1794. Verpachting en toestand', in: *Het Griensvenneke* XVI (1991) nummer 1, p. 2-8
J. Sanders, 'De oliemolen aan de Zandstraat' in: *Het Griensvenneke* XVII (1992) nr. 2, p. 42-43
J. Sanders, 'De molen aan de Dungense Kant na 1795', in: *Het Griensvenneke* XVII (1992) nr. 4, p. 88-92.
J.A.W. Swane, 'Brabant's molens met hun mulders' en 'Mulders in Brabant', in: *De Brabantse Leeuw*, meerdere afleveringen.

Via Internet

Jef van Veldhoven, 'De (grond) heerlijkheid Oud-Herlaer in de 18e eeuw (delen 1, 2 en 3)'.

Jef van Veldhoven, 'De Heerlijkheid Sint-Michielsgestel'.

NN, 'Kasteel te Halder: Nieuw Herlaer, bouw en bewoningsgeschiedenis van een kasteel in Sint-Michielsgestel'; met geschiedschrijving van het dorp Halder.

Voornaamste geraadpleegde archieven:

(BHC) Gemeentebestuur van Oploo.

(BHC) Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel Oploo sectie C.

(BHC) Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel Sint-Michielsgestel sectie F.

(BHC) Doop-, trouw- en begrafenisregisters; voor zover toegankelijk via Internet.

Archieven van het Markiezaat van Bergen op Zoom, diverse delen (met dank aan Jef van Veldhoven)

(BHC) Commissie van Breda, diverse delen (met dank aan Jef van Veldhoven)

(Stadsarchief 's-Hertogenbosch) Notariële Archieven 's-Hertogenbosch.